

*dr Gabriela Czapiewska*¹

Instytut Geografii i Studiów Regionalnych
Akademia Pomorska w Słupsku

Współczesne wyzwania i zagrożenia rozwoju obszarów wiejskich Pomorza

WPROWADZENIE

Procesy i zjawiska zachodzące na obszarach wiejskich można podzielić na trzy podstawowe grupy: przyrodnicze, ludnościowe (demograficzne) oraz gospodarcze. Zjawiska przyrodnicze w przeciwieństwie do dwóch pozostałych, przebiegają na ogół w innej skali czasowej i przestrzennej. Łatwiej jest wyróżnić pewne gwałtowne zjawiska przyrodnicze (np. długotrwałe susze, powódzie, gwałtowne opady atmosferyczne) na niewielkim obszarze, niż te, które trwają setki lat i mają charakter globalny (np. zmiany klimatyczne). Procesy demograficzne i gospodarcze są na ogół długotrwałe i mają charakter ciągły. Wśród nich są też takie, które zostały zapoczątkowane lub nabrały dynamiki w okresie transformacji [Bański, 2008].

W wyniku przemian ustrojowo-gospodarczych początku lat 90. XX w. oraz akcesji Polski do Unii Europejskiej, na obszarach wiejskich nastąpiło wiele pozytywnych, jak również negatywnych procesów. Warto dodać, iż większość z nich uwidacznia się na wsiach współcześnie. Pozytywne zmiany niewątpliwie związane są ze wzrostem poziomu wykształcenia mieszkańców, rozbudową systemów infrastruktury technicznej, intensywnym rozwojem pozarolniczej działalności gospodarczej, czy wzrostem aktywności i chęcią integracji społeczności lokalnej. Z kolei, procesy negatywne w znacznej mierze wynikają ze wzmoczonego, zwłaszcza w ostatnich latach, odpływu migracyjnego młodych osób, zarówno za granicę, jak i do dużych aglomeracji miejskich w obrębie kraju. Ponadto, istotne znaczenie ma spadek dochodów uzyskiwanych z produkcji rolniczej czy społeczno-ekonomiczne konsekwencje zjawiska bezrobocia, widoczne zwłaszcza na tzw. obszarach problemowych.

¹ Adres korespondencyjny: Akademia Pomorska, ul. Partyzantów 27, 76-200 Słupsk, tel. +48 59 840 04 39, e-mail: gabrielaczapiewska@poczta.onet.pl.

Zmiany, jakie zachodzą na obszarach wiejskich, często związane są również z uwarunkowaniami środowiskowymi, jak również tymi, które wywodzą się ze sposobu i poziomu zagospodarowania przestrzeni wiejskiej. W takim ujęciu mają one wymiar przestrzenny i często warunkowane są spuścizną materialną oraz ukształtowanymi układami społecznymi o głębokich historycznych korzeniach. Zjawiska te – szczególnie w odniesieniu do czynników warunkujących zmiany gospodarcze – mają w znacznym stopniu kumulatywny charakter. Zdaniem K. Heffnera [2007] nie bez znaczenia jest również kwestia lokalizacji wsi lub społeczności lokalnej w szerszej przestrzeni regionalnej czy krajowej.

Celem niniejszego artykułu jest identyfikacja współczesnych wyzwań, a także zagrożeń dla rozwoju obszarów wiejskich województwa pomorskiego. W pracy uwzględniono specyfikę badanego obszaru, podkreślając znaczenie wyjątkowych uwarunkowań przyrodniczych. Pomorze dysponuje szczególnie walorami, które stymulują jego rozwój, a jednym z ważniejszych jest bliskość granicy i możliwość wykorzystania nisz rynkowych poza Polską.

WSPÓLCZESNE KIERUNKI ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH POMORZA

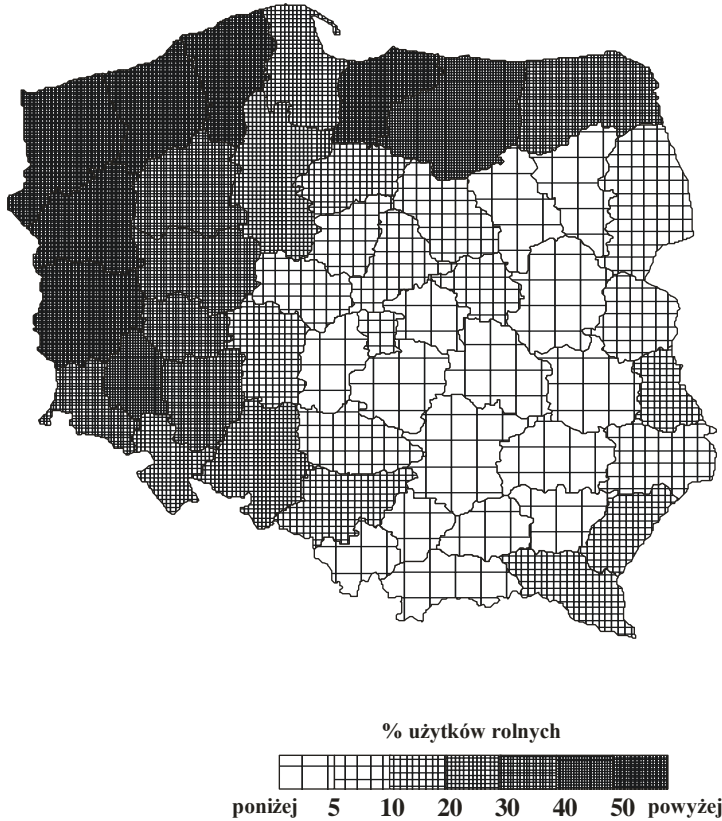
Wieś pojmowana była niegdyś jako miejsce produkcji żywności, gdzie warsztat pracy był zintegrowany z gospodarstwem domowym, a rezultaty działalności w większym stopniu uzależnione były od sił przyrody [Szczepański, 1983]. Ważną rolę w kształtowaniu współczesnego oblicza wsi mają zarówno uwarunkowania środowiska przyrodniczego, jak i czynniki związane z intensywnością zasiedlania, rozwojem demograficznym oraz procesy urbanizacyjne. W wielu pomorskich wsiach, ciążących do miast można już dziś wyodrębnić sporą grupę gospodarstw, które znalazły nowe możliwości aktywizacji ekonomicznej i zajęły się na przykład obsługą turystyczno-wypoczynkową, handlową bądź usługami. Zatem przeobrażenia obszarów wiejskich badanego regionu zmierzają w kierunku rozwoju wielofunkcyjnego i zrównoważonego.

Województwo pomorskie zajmuje powierzchnię 18 310,34 km², z tego 93,9% przypada na obszary wiejskie. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), na koniec 2012 roku wieś pomorską zamieszkiwało 792,5 tys. osób, tj. 34,6% ogółu ludności województwa. Koncentruje się ona przede wszystkim na terenach atrakcyjnych turystycznie lub inwestycyjnie, a także tam, gdzie występują korzystne warunki przyrodnicze do produkcji rolniczej. Obszary wiejskie Pomorza, ze względu na swój szczególny charakter, stają się coraz bardziej atrakcyjne jako miejsce zamieszkania. Obok warunków środowiska geograficznego duży wpływ na koncentrację ludności wiejskiej prezentowanego terenu odgrywa układ komunikacyjny, a także siła oddziaływania miejskich ośrodków regionalnych i lokalnych. Warto dodać, iż dostępność komunikacyjna wsi jest bardzo ważnym elementem wspierającym możliwości jej rozwoju gospodarczego.

Liczba ludności wsi wzrasta sukcesywnie. Na przestrzeni ostatnich 12 lat (2000–2012) na pomorskich wsiach przybyło 105,7 tys. mieszkańców (15,4%). Według prognozy GUS, w roku 2030 udział ludności wiejskiej badanego obszaru wzrośnie do 38,6% ogółu ludności województwa pomorskiego. W stosunku do innych regionów Pomorze wyróżnia się najwyższym przyrostem naturalnym (głównie w gminach położonych na Kaszubach) i dodatnim saldem migracji, a to skutkuje najwyższym w Polsce rzeczywistym przyrostem liczby ludności. Mieszkańcy są też relatywnie młodszy niż średnio w kraju, co ma duże znaczenie dla rynku pracy. Rozpoczął się już jednak proces starzenia społeczeństwa, który będzie się przejawiał systematycznym wzrostem udziału ludności w wieku powyżej 65. roku życia (do poziomu 17,3% w 2020 r.) oraz spadkiem populacji osób do 24. roku życia (o ok. 8,5%). Proces ten będzie jednak przebiegać łagodniej niż w innych regionach, skutkiem czego w 2020 r. województwo pomorskie będzie najmłodszym demograficznie w Polsce.

Istotnym czynnikiem rozwoju wsi województwa pomorskiego jest unikatowe środowisko i walory turystyczne, głównie bliskość Bałtyku oraz występowanie lasów i jezior, umożliwiających rozwój różnych form turystyki i wypoczynku. Województwo pomorskie posiada interesującą ofertę turystyczną oraz jedną z największych w kraju baz noclegowych, koncentrującą się głównie w pasie nadmorskim. Region bogaty jest w naturalne zasoby surowcowe, takie jak: ropy, torfy, gaz ziemny, kreda jeziorna, borowina i wody mineralne. Pozyskiwanie ich oraz odpowiednie zagospodarowanie stanowią szansę rozwoju prezentowanego obszaru. Pomorze charakteryzuje również różnorodność kulturowa, wynikająca z tożsamości regionalnej i lokalnej, czerpiącej zarówno z tradycji morskich, historycznych, jak i dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla i Żuław. Warto dodać, iż dziedzictwo kulturowe coraz częściej traktowane jest jako istotny czynnik rozwoju lokalnego (sposób na aktywizację gospodarczą, tworzenie nowych miejsc pracy oraz kreowanie pozytywnego wizerunku danego obszaru). Dodatkowo znaczenia zaczynają nabierać regionalne produkty kulinarne i żywność wysokiej jakości. Ponad połowa gmin wiejskich regionu posiada bardzo wysoką atrakcyjność krajobrazu, jednak wykorzystanie tych szans zależy od zagospodarowania przestrzennego.

Podkreślić należy, że na badanym terenie występują jeszcze obszary wymagające rewitalizacji oraz nadania im nowych funkcji społecznych i gospodarczych. Dotyczy to głównie wsi, w których niegdyś funkcjonowały państwowe gospodarstwa rolne. Zrujnowane obiekty produkcyjne, jak chlewnie i obory, w wielu miejscowościach popegeerowskich zostały już rozebrane, ale uzyskana w ten sposób przestrzeń nie została powtórnie zagospodarowana [Czapiewska, 2013a]. Pomorze jest zatem regionem dość specyficznym, gdyż w strukturze władania gruntami rolnymi, zwłaszcza w regionie słupskim, istotny udział miały w przeszłości państwowe gospodarstwa rolne [Czapiewska, 2012b; rysunek 1].

Rysunek 1. Udział państwowych gospodarstw rolnych w ogólnej powierzchni użytków rolnych według województw w 1990 roku

Źródło: Rolnictwo i gospodarka żywnościowa 1986–1990, GUS, Warszawa 1992.

Zróznicowanie zasobów obszarów wiejskich ma potencjalnie szerokie możliwości kreowania innowacji, rozwoju i wykorzystania odnawialnych źródeł energii oraz rozwoju działalności pozarolniczej. Pomorze, posiadając szczególnie korzystne warunki klimatyczne (wietrzne), zwłaszcza w pasie nadmorskim, jest również regionem bardzo atrakcyjnym pod budowę parków wiatrowych, co powoduje, że na badanym terenie w dość szybkim tempie przybywa tego typu elektrowni. Według danych Urzędu Marszałkowskiego w Gdańsku wynika, że obecnie w regionie działa 28 farm wiatrowych o łącznej mocy 272 MW. Ponadto, do 2016 roku ma powstać kolejnych 11 farm o mocy 1576 MW na lądzie, a w dalszej perspektywie czasowej – dwóch morskich farm wiatrowych o łącznej mocy 2245 MW. Również uprzywilejowanie solarne Pomorza, przejawiające się w wyraźnie wyższym usłonecznieniu rocznym niż przeciętnie w kraju, potwierdza predyspozycje prezentowanego obszaru do produkcji energii elektrycz-

nej i ciepła na bazie energii promieniowania słonecznego. Powoduje to wzrost udziału kolektorów słonecznych na pomorskich wsiach.

Zmiany dokonujące się w ostatnich kilkunastu latach, zgodnie z polityką wielofunkcyjnego rozwoju wsi, powodują dynamiczny rozwój funkcji pozarolniczych. Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest wyrazem rosnącego przekonania, iż funkcja społeczna i ekonomiczna obszarów wiejskich współcześnie nie sprowadza się jedynie do produkcji surowców rolnych (w przypadku rolnictwa) i zapewnienia miejsca dla tej produkcji (obszary wiejskie), a w coraz większym stopniu polega na dostarczaniu innych dóbr i funkcji istotnych z punktu widzenia społeczeństwa i zapewnienia możliwości zrównoważonego rozwoju społecznego i gospodarczego, z uwzględnieniem zasobów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych oraz kapitału ludzkiego i społecznego.

Turystyka wiejska i agroturystyka na atrakcyjnych obszarach pod względem środowiska fizyczno-geograficznego w coraz większym stopniu staje się wiodącym elementem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Znaczący potencjał turystyczno-rekreacyjny środowiska przyrodniczego i kulturowego występuje w gminach nadmorskich oraz gminach Pojezierzy. Z oficjalnych danych Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (PODR) wynika, że na badanym terenie funkcjonuje obecnie około 2,5 tys. gospodarstw agroturystycznych i kwater na terenach wiejskich, które dysponują kilkoma tysiącami miejsc noclegowych. Na koniec 2010 roku działały 1804 obiekty turystyki wiejskiej, w tym agroturystyczne, co oznacza blisko 40% wzrost na przestrzeni niespełna trzech lat. Jednak nie wszystkie obiekty wpisane są do ewidencji w gminie i nie wszystkie są skupione w lokalnych stowarzyszeniach. Największa liczba obiektów zlokalizowana jest w powiatach: puckim, kartuskim, kościerskim, bytowskim, słupskim, wejherowskim, chojnickim i nowodworskim, co niewątpliwie ma bezpośredni związek z atrakcyjnością położenia.

Istotnym źródłem dochodów na wsi są również małe firmy sektora usługowego oraz jednostki związane z obsługą agrobiznesu. Wielozawodowość na wsi stanie się koniecznością dla znacznej części jej mieszkańców. Obszary wiejskie Pomorza ulegają zatem i ulegać będą w przyszłości, znaczącym przeobrażeniom. Wsie pełniące niegdyś funkcje rolnicze stają się wsiami technoprodukcyjnymi,

Ważną rolę w rozwoju obszarów wiejskich Pomorza odgrywa również kapitał społeczny, który jest silnie zróżnicowany w przestrzeni regionu. Na badanym terenie zdecydowanie najwięcej stowarzyszeń i fundacji zlokalizowanych jest we wsiach położonych w sąsiedztwie dużych miast regionu. W ostatnich latach na Pomorzu zauważalny jest stały wzrost liczby organizacji pozarządowych [Czapiwska, 2012a]. Na terenie województwa pomorskiego na koniec 2012 roku funkcjonowało łącznie 6861 organizacji pozarządowych, z czego 85,7% stanowiły stowarzyszenia i organizacje społeczne (5881), a zaledwie 14,3% – fundacje (981). Spośród ogólnej liczby tego typu organizacji blisko 1/3 obejmuje

swoją działalnością obszary wiejskie (28,1%). Największa ich liczba zlokalizowana jest na wsiach powiatu słupskiego (238), kartuskiego (210) i bytowskiego (179). W związku z akcesją Polski do UE zaistniały (w ramach programów operacyjnych związanych z obszarami wiejskimi i rybołówstwem) nowe możliwości rozwoju lokalnych społeczności poprzez utworzenie i działalność lokalnych grup działania i lokalnych grup rybackich. Obecnie na terenie województwa pomorskiego funkcjonuje 16 Lokalnych Grup działania oraz 8 Lokalnych Grup Rybackich stwarzając nowe możliwości działalności i wspierania społeczności lokalnych.

Warto zaznaczyć, że obok czynników społecznych, najbardziej wartościowym elementem kapitału wsi jest jej środowisko przyrodnicze i krajobraz. Dzięki nim wieś jest alternatywą dla miast, miejscem odpoczynku, zachowania kultury i tradycji oraz źródłem bezpieczeństwa ekologicznego.

MIEJSCE I ROLA ROLNICTWA W ROZWOJU WSPÓŁCZESNEJ POMORSKIEJ WSI

Obszary wiejskie są nierozzerwalnie związane z rolniczym użytkowaniem gruntów, a tym samym prowadzeniem rolniczej działalności. Rolnictwo jest integralną częścią pomorskiej gospodarki i pomorskiego społeczeństwa. Uwzględniając potencjał rolniczej przestrzeni produkcyjnej, można stwierdzić, że 66% gmin jest pozytywnie uwarunkowane do rozwoju rolnictwa, głównie z terenu Żuław, Powiśla, Pojezierza Iławskiego i Wysoczyzny Damnickiej. Zasadniczo na badanym terenie wyróżnia się 4 regiony rolnicze: Nadmorski (teren pofałdowany, klimat pod wpływem Bałtyku, dużo trwałych użytków zielonych sprzyjających hodowli), Kaszubski (wzniesienia morenowe, duża liczba jezior, lasów, gleby słabe niekorzystne dla rolnictwa), Żuławy i Powiśle, które charakteryzują się najlepszymi glebami do produkcji rolniczej, szczególnie upraw zbóż, buraków cukrowych i rzepaku.

W okresie przemian systemowych, sposób zagospodarowania przestrzeni wiejskiej zmienił się w sposób bardzo wyraźny. Zaznaczył się przede wszystkim znaczny spadek udziału gruntów ornych na rzecz przyrostu powierzchni leśnych oraz pastwisk. Ziemia użytkowana rolniczo najprawdopodobniej będzie się nadal kurczyć ze względu na potrzeby mieszkaniowe, ale też z powodu przeznaczania jej (zwłaszcza gleb gorszej jakości) pod zalesianie. W 2012 roku lasy zajmowały powierzchnię liczącą ponad 682,1 tys. ha (36,3%). W latach 2000–2012 powierzchnia leśna wzrosła o niespełna 2,5%. Warto podkreślić fakt, że w skali kraju pod względem lesistości województwo pomorskie uplasowało się na trzecim miejscu (po lubuskim – 49,1% i podkarpackim – 37,8%). Biorąc pod uwagę badany region, największą lesistością charakteryzują się obecnie powiaty – bytowski (52,3%), chojnicki (51,5%) oraz człuchowski (48,9%). Wnioskować można zatem, że w najbliższych latach powierzchnia lasów nadal będzie wzrastała, stając się dominującą formą w strukturze użytkowania gruntów.

Z danych GUS wynika, iż na koniec 2012 roku użytki rolne stanowiły w województwie pomorskim 40,9% powierzchni ogólnej. Udział gruntów użytkowanych rolniczo na przestrzeni 12 lat (2000–2012) zmalał o 8,7 pkt proc. (tabela 1).

Tabela 1. Powierzchnia użytków rolnych województwa pomorskiego na tle kraju w latach 2000–2012

Lata	Polska			Województwo pomorskie		
	Powierzchnia ogółem w ha	Powierzchnia użytków rolnych		Powierzchnia ogółem w ha	Powierzchnia użytków rolnych	
		ha	%		ha	%
2000	31 268 502	18 413 249	58,8	1 829 288	907 618	49,6
2002	31 268 502	18 374 093	58,7	1 829 288	907 040	49,6
2004	31 268 502	18 204 355	58,2	1 829 288	908 624	49,7
2006	31 268 315	15 957 290	51,0	1 831 425	785 272	43,4
2008	31 267 938	16 154 250	51,6	1 831 022	762 307	41,6
2010	31 267 967	15 502 969	49,6	1 831 034	807 540	44,1
2012	31 267 967	15 050 331	48,1	1 831 034	749 998	40,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl (dostęp 1.09.2013).

Liczba gospodarstw rolnych na terenie województwa pomorskiego do roku 2002 wykazywała tendencję wzrostową. W momencie wstąpienia do Unii Europejskiej dotychczasowy trend się odwrócił i liczba gospodarstw rolnych powoli, ale systematycznie malała.

Ukształtowane historycznie dysproporcje w poziomie rozwoju rolnictwa na terenie Polski, jak również na terenie województwa pomorskiego mogą być współcześnie niwelowane poprzez oddziaływanie funduszy Unii Europejskiej przekazywanych na rozwój rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej [Dubownik, 2011]. Rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa, wspomagany przez finansowe mechanizmy Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), spowodował wyraźny wzrost znaczenia pozarolniczych form działalności. Na przestrzeni 11 lat (2000–2011) ogólna liczba gospodarstw rolnych zmniejszyła się o około 27,6%. Obecna struktura krajobrazu na obszarach wiejskich Pomorza, z dominacją ekstensywnych gospodarstw o małej powierzchni, sprzyja zachowaniu bioróżnorodności. Na koniec 2011 roku 1/3 gospodarstw rolnych stanowiły te małe – o powierzchni nieprzekraczającej 2 ha (33,3%). Jednak ich udział w ostatnich latach zmalał, na korzyść gospodarstw większych obszarowo (tabela 2). Fakt ten z punktu widzenia poprawy struktury agrarnej należy uznać za pozytywny. Pomimo tendencji spadkowej utrzymuje się znaczny odsetek gospodarstw indywidualnych, których gospodarstwa domowe przeznaczają wytworzone produkty rolnicze głównie na samozaopatrzenie (26,7%). Dodać należy, że znacząca grupa gospodarstw małych prowadzi ekstensywną produkcję. W świetle nowych zasad

Wspólnej Polityki Rolnej, ta cecha rolnictwa może stać się jego atutem. Preferowany staje się model gospodarstwa wielofunkcyjnego i przyjaznego środowisku. Trend ten jest szczególnie istotny dla małych gospodarstw, gdzie może być prowadzona produkcja dobrej jakościowo żywności z wykorzystaniem tradycyjnych, regionalnych receptur. Dzięki temu mogą zostać zachowane walory krajobrazowe i kulturowe oraz powstawać atrakcyjne miejsca rekreacji i wypoczynku. Jednocześnie wzrósł udział gospodarstw o powierzchni 50 ha i więcej o około 20,6%.

Tabela 2. Liczba gospodarstw rolnych województwa pomorskiego w latach 2000–2011

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011
Polska	2 859 196	2 933 228	2 844 168	2 598 624	2 565 969	22 77 613	2 253 135
Województwo pomorskie	76 226	76 722	72 152	62 520	60 541	60 933	55 164

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl (dostęp 4.09.2013 r.).

Na Pomorzu systematycznie wzrasta liczba gospodarstw produkujących metodami ekologicznymi. W roku 2004 funkcjonowały zaledwie 74 gospodarstwa, obecnie – 903. Średnia powierzchnia tego typu gospodarstw wynosi 31,5 ha. Zasadniczym czynnikiem motywującym rolników do zmiany konwencjonalnego systemu prowadzenia gospodarstwa na ekologiczny są dopłaty rolnośrodowiskowe w ramach PROW (Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich). Pomorskie gospodarstwa ekologiczne zajmują się głównie uprawą roślin zbożowych. Najwięcej gospodarstw ekologicznych zlokalizowanych jest na północy i zachodzie województwa, w powiatach: słupskim (124), bytowskim (121) i człuchowskim (98). Najmniej producentów ekologicznych zarejestrowano w południowo-wschodniej części województwa, w powiatach: sztumskim (9), malborskim (8) i kwidzyńskim (5), co wynika z faktu, że na Żuławach, cechujących się żyznymi glebami, dominuje tradycyjne rolnictwo konwencjonalne. Duże, towarowe, często specjalistyczne gospodarstwa rolne (bazujące na gruntach popegeerowskich) w przyszłości staną się konkurencyjne w stosunku do gospodarstw funkcjonujących w innych krajach Unii Europejskiej, czemu sprzyjać powinna wymiana pokoleniowa. Ułatwi ona również przestawienie rolnictwa na tory gospodarki opartej na wiedzy.

Doświadczenia wielu krajów przodujących w rozwoju sektora rolnego pokazują, że obecnie jedną z ważniejszych dróg uzyskania przewagi konkurencyjnej gospodarstwa rolnego, z gwarancją sprawnego usytuowania na rynku, jest forma zespołowego działania, a więc grupa producencka. Powstają one głównie w regionach, gdzie dominują gospodarstwa towarowe i specjalistyczne, a wśród nich też takie, które niegdyś należały do sektora gospodarki społecznej. W regionie pomorskim ponad 800 rolników zintegrowało się i podjęło wspólną działalność tworząc grupy producenckie specjalizujące się przede wszystkim

w produkcji zbóż i nasion roślin oleistych. Według danych Urzędu Marszałkowskiego na koniec 2012 roku na obszarze województwa pomorskiego do rejestru przedsiębiorców wpisano łącznie 62 grupy producentów rolnych, przy czym faktycznie funkcjonowało ich znacznie mniej – 52. Wynika to z faktu, iż osiem z nich skreślono z listy producentów, a dwie przekazano zgodnie z właściwością marszałkom województw: warmińsko-mazurskiego („Toro Verde” Sp. z o.o.) oraz kujawsko-pomorskiego (Grupa producencka „Morena” Sp. z o.o.). Zespołowa działalność rolników umożliwia uzyskiwanie wielu korzyści, związanych z budowaniem przewagi konkurencyjnej gospodarstwa rolnego [Czapiewska, 2013b]. W województwie pomorskim, podobnie jak w całym kraju, w pierwszej dekadzie XXI wieku dynamiczny rozwój grup producentów rolnych nastąpił po integracji z Unią Europejską (tabela 3). Należy mieć nadzieję, że grupowa forma gospodarowania (przy większym wsparciu finansowym gospodarstw o najmniejszym potencjale produkcyjnym) rozwiąże część problemów ciągle silnie rozdrobnionego rolnictwa badanego regionu.

Tabela 3. Grupy producentów rolnych województwa pomorskiego w latach 2004–2012

Grupa produktów	Liczba tworzonych grup producenckich									Ogółem
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Ziarno zbóż i/lub nasion roślin oleistych	1	1	1	15	2	2	4	4	5	35
Ziemniaki	-	-	-	2	-	-	1	1	1	5
Buraki cukrowe	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Mleko	2	-	-	-	-	2	-	1	-	5
Trzoda chlewna	1	-	1	1	1	-	-	-	-	4
Bydło	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Drób	-	-	-	-	-	-	-	4	-	4
Pozostałe	-	-	-	1	1	-	2	2	1	7
Razem	4	1	2	19	4	4	7	14	7	62

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestru grup producentów rolnych prowadzonego przez Urząd Marszałkowski w Gdańsku oraz materiałów MRIRW (stan w dniu 31.12.2012 r.).

Obszary wiejskie Pomorza pełnią głównie funkcje rolnicze. Według J. Wilkina [2009] sektor rolniczy – oprócz produkcji żywności dostarcza również wielu usług dotyczących sfery przestrzennej, przyrodniczej i społeczno-kulturowej, co odróżnia go od innych rodzajów produkcji. Ze względu na olbrzymi wzrost ceny energii ze źródeł nieodnawialnych (zwłaszcza ropy naftowej), wydatnie zwiększa się znaczenie rolnictwa jako producenta biomasy wykorzystywanej dla celów energetycznych. Na Pomorzu istnieją potencjalne możliwości rozwoju

odnawialnych źródeł energii. Za jeden z najbardziej przyszłościowych kierunków energetycznego wykorzystania zasobów biomasy uznaje się produkcję biogazu rolniczego. Szczególnie duży potencjał istnieje w zakładach produkcji zwierzęcej (gnojowica, odpady z ubojni, rzeźni, ferm drobiu i tuczu), w postaci niewykorzystanej słomy, odpadów na zrębach leśnych oraz w zakładach przetwórstwa drzewnego. Znaczny potencjał niewykorzystanego biogazu istnieje także w zakładach oczyszczalni ścieków, odpadów komunalnych – organicznych [Czapiewska, 2010; 2011]. Województwo pomorskie należy do czołówki w kraju pod względem zrealizowanych i realizowanych biogazowni rolniczych. W trakcie realizacji jest obecnie ponad 20, z czego 6 na etapie zaawansowanym. Działające biogazownie o łącznej mocy 5 MW należą do przedsiębiorstwa rolnego Poldanor S.A.² i pracują przy fermach trzody chlewnej. Spółka posiada łącznie 8 biogazowni o łącznej mocy 7,4 MW (3 zlokalizowane są w woj. zachodniopomorskim). Jako surowiec energetyczny w biogazowniach stosowana jest gnojowica trzody chlewnej wymieszana z komponentami uzupełniającymi (kiszonka kukurydziana oraz produkty i półprodukty produkcji roślinnej i produkcji pasz). Warto dodać, że biogazownie z uwagi na rodzaj pozyskiwanych substratów oraz specyfikę ich działania idealnie wpisują się w wiejski krajobraz.

PODSUMOWANIE

Obszary wiejskie Pomorza są znacznie zróżnicowane pod względem ekonomicznym, społecznym i strukturalnym. W perspektywie najbliższych lat będą się dynamicznie przekształcać, tracąc cechy typowe dla krajobrazu wiejskiego. Istotną barierą rozwojową regionu jest utrzymujący się niedostateczny poziom zatrudnienia mieszkańców, co przekłada się na znaczną populację biernych zawodowo i wysoki poziom bezrobocia. Według danych na koniec września 2013 roku stopa bezrobocia wynosiła w województwie pomorskim 13%, a więc identycznie jak w skali kraju.

Podstawowym warunkiem rozwoju badanych obszarów wiejskich jest wzrost ich różnorodności, przede wszystkim poprzez wzbogacanie struktury funkcji społeczno-gospodarczych. Biorąc pod uwagę wyzwania, to w moim przekonaniu, na terenie Pomorza największą rolę w procesie zmian obrazu wsi i rolnictwa w niedalekiej przyszłości odegrają trzy czynniki: aspekt wykorzystania uwarunkowań przyrodniczych, jakimi dysponuje badany region dla rozwoju obszarów wiejskich, czynnik demograficzno-osadniczy, oraz kwestia polityki gospodarczej, a przede wszystkim wpływu „nowej” Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej (2014–2020) na rozwój wsi. Podejmowane działania z wykorzystaniem środków UE na programy

² Poldanor S.A. – nowoczesne wielkotowarowe przedsiębiorstwo rolne z udziałem kapitału duńskiego, zajmujące się produkcją roślinną i zwierzęcą na terenie województwa pomorskiego i zachodniopomorskiego.

operacyjne w ramach polityki spójności, jak również instrumenty wsparcia rozwoju obszarów wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, powinny doprowadzić do unowocześnienia obszarów wiejskich jako miejsca zamieszkania i prowadzenia działalności gospodarczej, a także poprawy perspektyw zatrudnienia mieszkańców obszarów wiejskich w sektorze rolnym oraz poza rolnictwem.

Instrumenty rozwoju obszarów wiejskich, w ramach nowej WPR (2014–2020), poza przeciwdziałaniem zmianom klimatycznym, mogą również pomóc w adaptacji do nowych warunków prowadzenia produkcji rolnej, np. oferując wsparcie inwestycyjne, związane ze zmianą charakteru produkcji rolnej, odtworzeniem uprawy lub poszukiwaniem nowych, innowacyjnych rozwiązań. Warto podkreślić istotną współzależność zmian klimatu i rolnictwa, które jest sektorem najbardziej narażonym na zmiany klimatu. Z jednej strony warunki klimatyczne wpływają na produkcję rolną, występowanie szkodników i chorób roślin, jak i koszty produkcji. Z drugiej jednak strony sektor rolniczy przyczynia się do emisji gazów cieplarnianych, wzmagając tym samym efekt cieplarniany.

Wyzwaniem stojącym przed rolnictwem Pomorza w perspektywie długookresowej będzie budowanie silnej pozycji konkurencyjnej, poprzez wysoką jakość produktów rolnych. Głównym stymulatorem rozwoju rolnictwa i przemian na pomorskiej wsi będzie produkcja surowców energetycznych, a w przypadku obszarów nadmorskich – turystyka wiejska i agroturystyka.

LITERATURA

- Bański J., 2008, *Współczesny rozwój obszarów wiejskich – wybrane procesy społeczne i ekonomiczne*. Woda – Środowisko – Obszary Wiejskie, t. 8, z. 1.
- Czapiewska G., 2010, *The role of agricultural biogas plants in the development of the renewable energy industry [w:] Renewable energy as an indicator of modern economy*, red. Z. Brodziński, M. Kramarz, M.R. Sławomirski, Fundacja Idealna Gmina, Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich UWM w Olsztynie, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Czapiewska G., 2011, *Renewable energy and its influence on the development of rural areas of Middle Pomerania [w:] Use of biomass in power engineering: economic and ecological aspects*, red. M. Jasiulewicz, Politechnika Koszalińska, Koszalin.
- Czapiewska G., 2012a, *Rola kapitału społecznego w rozwoju obszarów wiejskich Pomorza [w:] Przemiany demograficzne Pomorza na przełomie wieków – ujęcie społeczne, ekonomiczne, przestrzenne*, red. P. Szmielińska-Pietraszek, W. Szymańska, Rządowa Rada Ludnościowa, Słupsk–Warszawa.
- Czapiewska G., 2012b, *Ekonomiczno-społeczne skutki restrukturyzacji państwowych gospodarstw rolnych na Pomorzu Środkowym*, Akademia Pomorska, Słupsk.
- Czapiewska G., 2012c, *Przemiany struktury funkcjonalno-przestrzennej Pomorza w ujęciu wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju*, „Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum” nr 11 (2).

- Czapiewska G., 2013a, *Trendy rozwoju obszarów wiejskich Pomorza Środkowego w perspektywie 2050 roku* [w:] *Polska wieś w perspektywie długookresowej – ujęcie regionalne*, red. J. Bański, Studia Obszarów Wiejskich, z. 31, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Czapiewska G., 2013b, *Grupy producentów rolnych w rozwoju obszarów wiejskich Pomorza*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia geographica socio-oeconomica”, nr 13.
- Dubownik A., 2011, *Rola środków Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej w przekształcaniach rolnictwa w województwie wielkopolskim*, Bogucki, Poznań.
- Heffner K., 2007, *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – uwarunkowania – zależności – czynniki – skutki. Badania zróżnicowania obszarów wiejskich* [w:] *Zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, red. A. Rosner, IRWiR PAN, Warszawa.
- Wilkin J., 2009, *Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4.
- Szczepański J., 1983, *Treść stosunków zachodzących między wsią i miastem*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 3.

Streszczenie

Zmiany, jakie zachodzą na obszarach wiejskich były i są wypadkową wielu procesów, zarówno gospodarczych, społecznych, jak i politycznych oraz kulturowych. Celem niniejszego artykułu była identyfikacja współczesnych wyzwań, a także zagrożeń dla rozwoju obszarów wiejskich województwa pomorskiego. Podstawowym warunkiem ich rozwoju jest wzrost różnorodności, głównie poprzez wzbogacanie struktury funkcji społeczno-gospodarczych.

Na badanym terenie rolnictwo i leśnictwo odgrywają istotną rolę w życiu społeczności wsi i stanowią podstawę zarządzania zasobami naturalnymi oraz zagospodarowania krajobrazu wiejskiego. Wyzwaniem stojącym przed rolnictwem Pomorza w perspektywie długookresowej będzie budowanie silnej pozycji konkurencyjnej, poprzez wysoką jakość produktów rolnych. Obszary wiejskie Pomorza zmieniają swój charakter. Z rolniczej przestrzeni produkcyjnej stają się wielofunkcyjną przestrzenią konsumpcji. Istotny wpływ na zmianę obrazu wsi i rolnictwa będą miały trzy czynniki: aspekt wykorzystania uwarunkowań przyrodniczych, jakimi dysponuje badany region dla rozwoju obszarów wiejskich, czynnik demograficzno-osadniczy oraz kwestia polityki gospodarczej, a przede wszystkim wpływu „nowej” Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej (2014–2020) na rozwój wsi. Głównym stymulatorem rozwoju rolnictwa i przemian na pomorskiej wsi będzie w przyszłości produkcja surowców energetycznych, a na obszarach nadmorskich – turystyka wiejska i agroturystyka.

Słowa kluczowe: rozwój obszarów wiejskich, rolnictwo, Wspólna Polityka Rolna, Pomorze

Contemporary Challenges and Threats to the Development of Rural Areas in Pomerania

Summary

The changes that occur in rural areas have been the result of many processes both economic, social, political and cultural. The purpose of this article was to identify contemporary challenges and threats for the development of rural areas of Pomerania. The basic condition for the development of rural areas of Pomerania is to increase their diversity, in particular by enriching the socio-economic functions.

Agriculture and forestry play an important role in the lives of rural communities and are the basis for natural resource management and development of the rural landscape. The challenge for agriculture Pomerania in the long term will be to build a strong competitive position through high quality agricultural products. The rural areas of Pomerania change their character. Along with agricultural production, multifunctional space consumption becomes more evident. Materially affect the image of agriculture and rural areas will have three factors: the aspect of the use of natural conditions, which has studied the region for rural development, demographic and settlement agent, and the issue of economic policy and, above all, the impact of the "new" Common Agricultural Policy of the European Union (2014–2020) for rural development. The main stimulator for the agricultural development and changes in the Pomeranian villages will be the production of raw energy material. Rural tourism and agro tourism will have a significant influence on the development of coastal areas.

Keywords: rural areas of development, agriculture, Common Agricultural Policy, Pomerania

JEL: Q1,Q10